

GİRİŞ

Düşünsel ve Siyasal Arka Plan

Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası* 28 Aralık 1908 - 14 Mart 1911 tarihleri arasında 27 sayı olarak yayımlanmıştır. Ancak 18-21. sayılar birlikte yayımlandığı için gerçekte 24 sayıdır. Bu sayılarda toplam olarak yirmi iki imza mevcuttur. En verimli yazarlar şüphesiz derginin kurucularıdır. Ahmed Şuayb otuz sekiz, Mehmed Cavid yirmi yedi, Rıza Tevfik on beş yazı ile mecmuaya katkıda bulunmuşlardır.¹ Dergide, kurucuların dışında, genellikle toplum, siyaset ve siyasal kuramlarla ilgili olarak, Bedî Nûrî on beş, Sâtî üç, Âsaf Nefî üç, Hasan Tahsin üç, Ali Kâmi iki, Dr. Edhem iki, Salih Zeki ve Fazıl Ahmed birer makale kaleme alırken, iktisadi konularda Mehmed Cavid'in yukarıda belirtilen yirmi yedi makalesi yanında, Faik Nüzhet, Ahmed Muhtar, Ali Suad, Aynîzâde Hasan Tahsin, Mahmud Esad, Zühdü, İbnul-Hakkı Lutfi, Cemal, Menemenli Zâde Ahmed Muvaffak, Nazım Ragıb, Sakızlı Ermenak ve Ahmed Tarhan'a ait olmak üzere toplam otuz iki makale yer almıştır.

Genel bir yaklaşım olarak, *UIİM* Türkiye'deki ilk liberal dergi olarak nitelendirilmektedir. Tevfik Çavdar, *UIİM* kurucuları ile ilgili yaptığı analizinde dergiye yön veren düşünsel arka planın liberal düşüncenin felsefi temeli olan pozitivist yaklaşım olduğunu, derginin önsözü ile liberal ekonomik öğ-

---

(*) Bundan sonra *Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası* yerine dergi adının baş harflerini içeren *UIİM* kısaltmasını kullanacağız.

1 Deniz Karaman, "Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2004, 28 (1), s. 66.

retinin, ekonomik, toplumsal ve felsefi düşünsel temelini oluşturmak amacı taşıdığını belirtmektedir.² Zafer Toprak da benzer bir analiz yapmaktadır.³ Bu nitelemede derginin kurucu üç isminden Mehmed Cavid Bey'in yazılarının önemi yadsınmaz. Mehmed Cavid Bey'in yazıları genellikle teorik anlamda ve ağırlıklı olarak ekonomi alanında liberalizmi savunan düşünceler içermektedir. Buna karşılık, diğer iki isim Ahmed Şuayb ve Rıza Tevfik'in yazılarında ileri sürdüğü düşüncelerin tam anlamıyla liberal olduğunu söylemek, oldukça genellemeci bir yaklaşım olur. Kaldı ki Mehmed Cavid Bey'in liberalizmi, yazılarında daha çok ekonomik konulara ağırlık vermesi ile ilgilidir. Buna karşılık Ahmed Şuayb ve özellikle Rıza Tevfik, daha çok toplum ve siyaset üzerinde durmuşlardır. Dolayısıyla, *UİİM*'de ele alınan görüşlerin, savunulan ekonomik düşünceler çerçevesinde değil de, ileri sürülen fikirlerin arka planındaki düşünsel birikim ve dönemin siyasal koşulları ışığında onların toplum ve siyasete ilişkin görüşleri çerçevesinde ele alınması daha açıklayıcı bir analiz yapılmasına yardımcı olacaktır. Hilmi Ziya Ülken, *UİİM*'nin iktisadi düşüncenin ötesinde, Türkiye'de ilk defa tam anlamıyla felsefi denecek bir hareket meydana getirdiğini belirtir. Dergi yazarlarının başlangıçtaki çabalarının, siyasetten uzak durarak, Osmanlı devletinin sorunlarına çözümü düşünsel boyutta aramak olduğunun üzerinde duran Ülken, pozitivizmle başlayan bu arayışın zamanla evrimcilik (tekâmüliye) görüşüne kaydığının altını çizer.⁴ Dolayısıyla dergi yazarlarının düşünce dünyası tek bir akımdan beslenmediği gibi, onların düşüncelerini şekillendirirken, basit bir aktarımcılık rolü oynadıkları da iddia edilemez. Şerif Mardin, *UİİM*'yi kuranların savundukları liberalizmin Osmanlı modernleşmesinin, ancak mevcut kapalı ekonomik sistemden vazgeçmekle mümkün olacağı inancından kaynaklandığını, dolayısıyla bu amaçla doğrudan devleti ilgilendiren ekonomik sorunların ikinci plana itildiğini belirtmektedir.⁵ Ahmet İnsel, *UİİM*'nin Türkiye'de daha sistemli bir liberal öğreti oluşturma çabasının bir ürünü olduğuna değinerek, buna karşılık dergide yalnızca iktisadi liberalizmin savunulmadığını, millet hâkimiyeti, laiklik gibi açılım getiren konuların da ele alındığının altını çizmektedir.⁶ Atıla Doğan, *UİİM*'de dile getirilen liberal düşüncenin iktisadi an-

2 Tevfik Çavdar, *Türkiye'de Liberalizm (1860-1990)*, İmge, Ankara, 1992, s. 141-144.

3 Zafer Toprak, *Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s. 30-32.

4 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul, 1992, 3. baskı, s. 159-161.

5 Şerif Mardin, "Türkiye'de İktisadi Düşüncenin Gelişmesi (1838-1918)", *Siyasal ve Sosyal Bilimler*, der. M. Türköne-T. Önder, İletişim, İstanbul, 1992, 2. baskı, 102-103.

6 Ahmet İnsel, "Türkiye'de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi", *Liberalizm, Modern Türkiye'de Si-*

lamda liberal sayılabileceğini, ancak siyasal bir liberalizmi içermediğini, bunun da evrimci bir toplum görüşüne sahip düşünsel arka plana sahip olmalarından kaynaklandığını belirtmektedir.⁷ Bakırezer ise, U M’de ele alınan görüşleri liberal bireyciliğin en yüksek noktası olarak tanımlamakla birlikte, bu fikirlerde bile salt liberalizmin değil, bir sosyal içeriğin bulunduğunun altını çizmektedir.⁸

PROGRAM

U M programı derginin ismine uygun olarak iki kısımda düzenlenmiştir: İktisat bilimi ve toplumsal bilim. Mehmed Cavid Bey’in etkisinin sezildiği birinci kısımda iktisadi liberalizm söylemi baskındır. Ancak bu kısımda da onların toplum ve siyaset anlayışlarının bazı anahtar ifadelerini bulmak mümkündür. Yazarlar, Osmanlı devletinin geri kalma nedenlerinin başında alınan * r k terbiyeyi* göstermektedirler. Birinci Bölüm’de ayrıntısı ile değinileceği gibi terbiye kavramı U M yazarlarınca seçkin-toplum ve devlet ilişkilerinde açıklayıcı anahtar bir kavramdır.

Min-el kadim aldığımız  r k terbiye ve buna inzıam eden otuz  c senelik seyyi t-ı id reye bizi gerek kendimizin, gerek etrafımızı muhit olan k c k büyük h k metlerin hay t-ı iktisad  ve i tim yelerinde zuhur iden inkil b t-ı m himmeye kesb-i vukuf eylemekden şiddetle men’ ve mahrum etmişdir.⁹

Eskiden beri aldığımız  r k terbiye ve buna eklenen otuz  c senelik idari kötülükleri bizi gerek kendimizin, gerek etrafımızı  vreleyen k c k büyük h k metlerin ekonomik ve toplumsal hayatlarında meydana gelen önemli inkılapları anlamaktan şiddetle men ve mahrum etmiştir.

Programın bu bölümünde derginin varlık nedeni olan milletin servetini artırma amacının, Avrupa  lkelerinde uzun yıllardır *tetkik ve tablil* edilerek bu ülkelerin parlamentolarında, gazete ve kitaplarda *bilimsel toplantılarda ve bilimsel kuruluşlarda* tartışıldığının altı çizilmektedir.  nk n  bu ülkeler, devletin siyasi olarak g c kazanmasının iktisadi gelişmeye bağlı olduğunu

yasi Düşünce 7, der. T. Bora - M. Gültekingil, İletişim, İstanbul, 2005, s. 51-53.

7 Atila Doğan, “Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecm ası’nda Liberal Anlayış”, *Liberalizm, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* 7, der. T. Bora - M. Gültekingil, İletişim, İstanbul, 2005, s. 81.

8 Güven Bakırezer, “Türkiye’de Sosyal Liberalizm (1908-1945)”, *Liberalizm, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce* 7, der. T. Bora - M. Gültekingil, İletişim, İstanbul, 2005, s. 140-141.

9 Ahmed şuayb, Rıza Tefvik, Mehmet Cavid, “Mukaddime ve Program”, *Ulum-ı İktisadiye ve İçtimaiye Mecmuası*, cilt 1, sayı 1, 15 K n n-ı Evvel 1325, s. 1.

anlamışlardır ve bu amaçla *her şeye tevessül* etmektedirler. Son kırk, elli yıllık tarihi gelişmeler, *medeniyet tarihi* incelendiğinde siyasi tartışmaların, top-
rak konusundaki çekişmelerin yerini şiddetli iktisadi çatışmaya bıraktığını ve
devletlerin birbirleri ile ilişkilerini bu açıdan şekillendirdiklerini göstermekte-
dir. İşte bunun için tüccar ve sanatkâr ülkeler, henüz iktisadi olarak gelişme-
miş, hâlâ rehabet ve atalete dayalı dönemlerin bakış açısı ile hareket eden ül-
keleri etkilerine almak için güçlü yöntemlere başvurumaktadırlar. Kurucular
bu noktadan hareketle, derginin öncelikli amaçlarından birinin, bu yöntem-
leri izleyerek kısa zamanda ilerleme göstermiş ve İngiltere gibi fitraten,
mevkîan tacir bir milleti bile hayrete düşürecek kadar mühim olan bir muvaf-
fakiyeti gerçekleştirmiş olan Almanya örneğinde olduğu gibi, gelişmenin ne-
denlerini açıklamak olduğunu belirtmektedirler.

Programın ilk bölümünde çeşitli sektörlerde hangi önermelerin üzerin-
de yoğunlaşılacağı ayrı ayrı belirtilmektedir. Ancak *UİİM* kurucuları bu alan-
larda *bütün insanlar arasındaki işleri düzenleyen bir büyük yasayı, sa'y-ı akıl
kanûnunu* uygulayacaklarını, bunun da en az emekle en iyi sonuca ulaşmak
olduğunu belirtmektedirler. Yani bir başka ifade ile karşılaştırmalı üstünlük-
ler açısından ülke için en kısa sürede sonuç alacakları alanlara yoğunlaşılma-
sı gereğinin üzerinde duracaklarını belirtmektedirler.

Fakat bütün muamelât-ı beşeriyeyi idâre iden bu kanûn-ı azîm, sa'y-ı ekall
kanûnu vardır ki, bunun tatbikatı bizi ihtiyât ve tedbîr ile harekete sevk ve
mecebûr ider. Efrâd gibi, milletlerin de gaye-i âmâlî az sa'y ile çok netice ik-
tisâbına masruf olmak lâzımdır. İhtiraât ve keşfiyâtndan, islahât-ı sanaiye-
den, vesâit-i nakliyeden, hülâsa bütün mahsûsa-i medeniyetden maksad budur.
Şuabât-ı iktisâdiyemizi tedkîk, daha doğrusu “san'at mi ziraat mi?”
sualini hâl eylemek istediğimiz vakit, yine bu kanûnun rehberliğini terk it-
memeliyiz.¹⁰

*Fakat toplumun bütün işlerini idare eden bu büyük kanun, az çalışma, çok
netice alma kanunu vardır ki, bunun uygulaması bizi ilerisini düşünmeye ve
tedbirli harekete sevk ve mecbur eder. Fertler gibi, milletlerin de emelleri-
nin gayesi az çalışma ile çok netice kazanmaya yönelmiş olması gerekir.
İcat ve keşiflerden, sanayinin islahından, nakliye vasıtalarından, özetle bü-
tün medeniyetin ortaya koyduklarından maksat budur. İktisadi şubelerimi-
zi araştırmak, daha doğrusu “sanat mı ziraat mı?” sorusunu çözmek istedi-
ğimiz vakit, yine bu kanunun rehberliğini terk etmemeliyiz.*

10 “Mukaddime ve Program”, s. 3.

Yine uluslararası ticaret konusunda bu ticaretin hiçbir *gerçeğe dayanmayan engellerden* bağımsız olarak gerçekleştirilmesinin, iktisadın bir temel kuralı, *bir kanunu olarak* savunulacağıın altı çizilmektedir.

İktisadi konulara ilişkin derginin duruşu bir bir sıralandıktan sonra, *UİİM*'nin düşünsel arka planı için önemli bir diğer vurgulama yapılmaktadır. O da her türlü itiraza karşı programda belirtilen fikirlerden taviz verilmeyeceği, ancak bu yapılırken, ölçüsüz, haddini aşan bir biçimde hareket edilmeyeceği, böyle hareket edildiği takdirde derginin güvenilirliğinin yitirilmesi gibi bir tehlike ile karşılaşılabilceğinin belirtilmesidir. Bu nedenle kurucular, “adımlarımızı mu’tedilâne, ihtiyatkârane atmak zarûretini gözümüz önünden kaçırmamalıyız” demektedirler. Mutedil ve ihtiyatlı değiştirme algılaması, bir sonraki bölümde değinileceği üzere, onların değişim içinde seçkinlere vermek istedikleri rol ile yakından ilgilidir.

Programın sosyal konularda izlenecek yolun çizildiği daha kısa, ancak konumuz açısından daha önemli ikinci kısmında kurucular, Auguste Comte ve Le Play’in toplum bilimi konusunda kurdukları ekollerin son dönemde oldukça ilerlediğini ve artık hemen her konu ve soruna müşfik bir eğitim yöntemi ile müdahale edebilecek konuma geldiğini belirtmektedirler. Bu ekoller, felsefe, tarih, hukuk, ahlâk, terbiye ve sanat hakkındaki insanlık bilgisini tamamen değiştirerek, büsbütün başka ufka doğru yönlendirmekte ve yeni bir düşünce sistemini şekillendirmektedirler. Bu değişimi yapan ise *sâmiâ-i beşere (insanlığın kulağma) ulvî hakikatler telkin iden ilimdir.*”¹¹

Toplum bilimi gelişmiş ülkelerde oldukça belirleyici bir konum edinmiştir. Artık devlet adamlarının reform ve yeniliklerinde bu bilimin verilerinden yararlanmadıkları takdirde sağlıklı bir şekilde politika belirleyemeyecekleri genel kabul görmektedir. Bu çerçevede kurucular, *UİİM*'nin çıkış nedenleri arasında bulunan öncelikli bir diğer amacın ulûm-ı içtimâiyenin, yani sosyolojinin bu yararlı verilerini içeren makalelere yer vermek olduğunu belirtmektedirler.

DÜŞÜNSEL ARKA PLAN

UİİM çevresinde dile getirilen düşüncelerin dört kaynaktan beslendiği söylenebilir. Bunlar, Le Play ekolü, Comte pozitivizmi, Spencer evrimciliği ve organizmacılık, J. S. Mill tarafından dile getirilen, parlamenter sisteme karşı kuşkucu liberal yaklaşımdır. Bu kaynakların ortak yönü sosyal olay ve ku-

11 “Mukaddime ve Program”, s. 9.

rumların bilimsel bir metot ile anlaşılabilceğini savunmaları, Fransız İhtilali'nin doğurduğu karmaşaya karşı istikrarın yeniden oluşturulması arayışında olmaları ve kısmen ya da tamamen doğa bilimlerinde geliştirilen yöntemleri sosyal alana uygulanmasına sıcak bakmalarıdır. Le Play ekolü sosyal olayların bilimsel metotlarla incelenmesi, buradan çıkartılan verilerle bir sosyal sistemin kurulabileceğini, hatta geleceğe ilişkin olarak sosyal sorunları önleyici bilimsel çözümlerin üretilebileceğini savunuyordu. Bu ekol, sosyal olayın incelenbilmesi için, fen bilimlerinde atomun veya hücrenin yalnız birim olarak incelenmesi gibi, sosyal olayda da böyle basit bir ölçütün veya hareket noktasının alınması gereğini vurgulamaktadır. Onlar toplumsal birim olarak aileyi ele aldılar ve aile ile birlikte, çevre ve çalışma koşullarının, sosyal olayın incelenmesinde izlenecek metodolojinin hareket noktası olan ölçütler olduğunu ileri sürdüler. Le Play ekolü incelemelerinde nicel verilerle hareket etmeye özen gösterdi. Bu amaçla, örneğin aileyi incelerken aile bütçesi gibi somut verilerden hareket etti. Bu şekilde ekol, nicel veriye dayalı inceleme metodu ve çevre faktörlerinin sosyal birim üzerindeki yönlendirici etkilerine dikkat çekerek, bu koşullardaki değişimin birey ve toplumu değiştirebileceğini ileri sürdü. Bu ekol içinden çıkan bazı düşünürler, sosyal analizi aile temelini dışında, daha geniş toplumsal faktörler ışığında değerlendirecek, biyolojik sosyoloji yaklaşımı ile Le Play ekolü arasında bir köprü oluştururlar. Örneğin Edmond Demolins, 1897'de *Anglo-Saksonların Üstünlüklerinin Nedenleri* adlı eserinde İngiliz ve Amerikan kurumlarının bireyleri acımasız yaşam mücadelesine çok iyi bir şekilde hazırladığı halde bunun aksine Fransa'nın eski değerlere ve geleneklere bağlı kalarak "dayanışmayı" resmi ideoloji olarak koruduğunu, bu bağlamda bireyi aile ve devlete bağımlı kıldığını iddia etmekteydi. Ona göre Anglo-Saksonlar özel sosyal kurumlarla kişisel enerjiyi kısıtlama yerine harekete geçirmektedirler. Yaşam mücadelesinde Fransızları daha rekabetçi yapmak için Demolins, İngiliz eğitim sistemini ve aile hayatını taklit etmeyi önerdi. Demolins'e göre, "ulusal karakteri" değiştirmek için inançların ve alışkanlıkların değişmesi yeterliydi. O Fransızların daha bireyci olmaları için ailelerin çocuklarına yönelik koruyucu davranışlardan vazgeçmelerini önererek, Le Play ekolü ile sosyal Darwinizm arasında bir köprü kurmuştur.¹²

Comte pozitivizmi, sosyal olayın pozitif bilimsel yöntem ile çözümlenmesi temeline dayanmaktadır. Deneysel bilimin 18. yüzyılda geldiği aşama,

12 Linda L. Clark, *Social Darwinism in France*, The University of Alabama Press, 1984, s. 3.

doğal yaşama ilişkin mutlak doğruların artık bulunduğu d şunmesini güçlendirmiştir. Bu arka plan ışığında sosyal olay ve kurumlarla ilgili olarak da bir pozitif bilim inşa etme arayışı g ç kazanacaktır. Comte sosyolojiyi öncelikle bir ‘‘sosyal fizik’’ olarak tasarlamaya yöneldi ve sosyoloji bilimini insana ilişkin her alanı özümleyen bir pozitif bilim, hatta hayatının sonlarına doğru yeni bir din olarak kurgulamaya çaba harcadı. Comte’a göre bilgi ve yasalar, görmek ve sürekli aynı yönde tekrarın sonucudur. Dolayısıyla bilginin görgül olanın dışındaki etkilerden ve değer yargularından arındırılması gerekir. Bu sağlanabilirse insanlık pozitif döneme ulaşacaktır. O  nl  üç hal yasanını ortaya atarak insanlığın pozitif döneme doğru üç aşamadan geçtiğini/gececeğini ileri sürdü. İnançların bilgiyi şekillendirdiği teolojik dönem, olay ve ilişkilerin soyut kavramlara atfen açıklandığı metafizik dönem ve olayın kendinden değil, onun içinde yer aldığı koşullardan, zorunluluklardan doğduğu gerceğine ulaşılan pozitif dönem. Pozitif bilimler bu aşamaları geçerek ortaya  kmışlardır. Aynı şey artık sosyal olaylar için de söz konusu olacaktır. İnanlık önce sosyal hayat ile ilgili kuralların Tanrısal temelde anlamlandırıldığı teolojik dönemden, kuralların her zaman geçerli olduğu doğada var olan temel yasalara dayandığı doğal hukuk anlayışına, yani metafizik döneme geçmiştir. şimdi sıra sosyal olay ve kuralların bilimin etkisi ile olduğu gerceğine geçme dönemi. Comte ‘‘pratikte ihmal edilmesine rağmen sosyal bilimin biyolojiye itaati ve tabi olması o derece açıktır ki bunu hiç kimse yalanlayamaz’’ demektedir.¹³ Comte, bu geçişin bilimsel gerceğliğin farkına varmış filozoflar, sosyologlar eliyle olacağını ileri sürerek bir yerde Platon’un 19. yüzyıldaki sesi olmakla, bilgiye dayalı bir seçkinler yönetimine de kapı aralamış bulunmaktadır.¹⁴ Comte bireyci olmadığı gibi,  zg rl k  de değildir. Demokrasiye karşıdır. Demokrasiyi metafizik dönemin bir ürünü olarak görmektedir. Bilim doğru olduğu için baskıya dayanmaz, dolayısıyla biliminsanlarının y nlendiriciliğindeki bir yönetim de baskıcı bir aristokratik rejime yol açmaz. Comte, arayışında olduğu düzen ve istikrarın gercekleşmesi için hükümet müdahalesini de gerekli görmektedir.¹⁵ Bu yönetim algılamasının liberal kabul edilemeyeceği ortadadır. Ayrıca Comte toplumsal evrim d şunmesini kapsayıcı bir teori olarak ortaya koymakla ve biyolojiyi sosyolojinin temeli yaparak sosyal bilimi bir tür doğa bilimine d n rtm ş ve sosyal Darwinist d -

¹³ Greta Jones, *Social Darwinism and English Thought*, Humanities Press, Atlantic Highlands, New Jersey 1980, s. 1.

¹⁴ Macit Gökberk, *Felsefe Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, 8. baskı, s. 465-470.

¹⁵ Jack E. S. Hayward, ‘‘Comte’’, *Blackwell’in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi*,  ev. B Peker-N Kır c,  mit, Ankara, 1994, s. 124-125.

şünce için bir ön hazırlık çalışması yapmıştır.¹⁶

UİİM çevresinde tartışmasız etkili olan bir diğer isim İngiliz düşünür Herbert Spencer ve onun sosyal Darwinist görüşleridir. Batı düşünce tarihinde ilk olarak, ilerlemenin doğal ayıklanma sonucunda bireylerin hayatta kalmalarını sağlayan özellikleri verasetle sonraki nesillere aktarmalarına bağlayan söz konusu düşüncenin temel sloganları “yaşamak için mücadele” ve “en iyinin hayatta kalması” idi.¹⁷ Darwin’in ileri sürdüğü bu görüşler biyolojik-organizmacı bir sosyal teorinin geliştirilmesine zemin hazırlamıştır. Bu teori, toplumun biyolojik organizmanın özel bir türü olduğu, bu nedenle canlı organizmalar ile toplumun karşılaştırılarak biyolojik yasalara benzer ilkelerin bulunabileceğini ve sosyal analizin, biyolojik ve onunla ilgili fizik, kimya gibi diğer pozitif bilimlerin sunduğu ilkeler çerçevesinde yapılabileceğini ileri sürmektedir. Aslında, Spencer toplumsal alanda “en iyinin hayatta kalması” düşüncesini Darwin’den önce dile getirmişti. Ancak Darwin’in ileri sürdüğü düşünceler 19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde doğa bilimlerinden çok felsefe ve sosyal bilimler alanında önemli etkilerde bulunmuş, birçok bilim dalını ve düşünceyi etkilemiştir. Hatta bazı düşünürler Birinci Dünya Savaşı’nın nedenlerini Darwin’in teorisi ışığında açıklamaya çalışmışlardır.¹⁸

Materyalist evrimci düşünceyle birlikte, en azından gelişmemiş toplumlar için çatışma kavramı gerçek anlamıyla kullanılmaya başlamıştır. Toplumun bir organizma olarak tanımlayan Spencer, toplum ile canlı organizmanın, büyüme, büyüme ile farklılaşma, karşılıklı ilişki içindeki birimlerden oluşma, beslenme, yayılma ve düzenleyici sistemlere sahip bulunma gibi pek çok benzerliğinin olduğunu belirtir.¹⁹ Evrim doğanın temel yasasıdır. Bilimin amacı aslında az sayıdaki bu temel yasaları belirlemektir. Evrim gelişmeye yöneliktir. Bir araya gelme, farklılaşma ve bütünleşme evrimsel gelişmenin üç temel aşamasıdır. Toplumsal yapılar, tıpkı biyolojik sistemler gibi sürekli bir evrim süreci içerisinde. Evrimsel uyarlanma bir tür doğal seleksiyona tabidir. İlkel toplumdan, sanayi toplumuna doğru yaşanan bu evrim benzeşmeyi yok etmekte, işbölümü ve farklılaşmayı getirmekte, uyum sağlayamayan bireyleri, toplumsal grupları ve milletleri ise ya yok etmekte ya da gelişmiş mil-

¹⁶ Paul Crook, *Darwinism, War and History The debate over the biology of war from the ‘Origin of Species’ to the First World War*, Cambridge University Press, New York, 1994, s. 38.

¹⁷ Sosyal Darwinizm kavramı için bakınız, Atilla Doğan, *Osmanlı Aydınları ve Sosyal Darwinizm*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006, s. 58-69.

¹⁸ Paul Crook, *a.g.e.*

¹⁹ Pitirim, A. Sorokin, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları I*, çev. M. N. R. Öymen, Kültür Bakanlığı, 1994, Ankara, s. 175.

letlerin veya grupların boyunduruğuna almaktadır. Onun düşünceleri bir yerde *laissez-faire* yaklaşımının biyolojik ve evrimsel arka planda açıklanması anlamına gelmekteydi. Spencer'ın bir yandan bu vahşi-amansız evrimin gerektirdiği "özgürlüğü" savunması, diğer yandan evrimin sonuçlarına ilişkin düzenleyici hükümet müdahalelerine karşı olması, onu bir tür liberal yapıyordu. Bu liberalizm, yukarıda belirtilen ikilemin üzerinde yapılanmaktaydı. Eşitsizliği besleyen, gücünün diğerlerini yok etmesini toplumsal yarar kavramının temeline yerleştiren ve buna uygun bir siyasal yapıyı savunan bu düşünce, bireysel çıkar-toplumsal çıkar denklemini çok farklı boyutlara taşımaktadır. Bu temelde o, genel oy hakkına, toprak reformuna, kamulaştırmaya, hatta sağlık harcamalarına karşı çıkmaktadır. Spencer'ın devleti temel fonksiyonlarına çekilmiş minimal devletten farklı olarak, evrimsel aşamaya uygun bir kamu yararı temeline oturmaktadır.²⁰

Bu ekolün önemli isimlerinden Gumpłowicz ırkları diğer ırklarla sürekli mücadele eden sosyal birimler olarak tasvir ederek savaşın kaçınılmaz, barışın ise ayakta kalabilmek için uluslar ve grupların savaşı bıraktıkları geçici bir durum olduğunu belirtmiştir. Ona göre Avrupalılarla Asya ve Afrikalıların barış içinde yaşamaları mümkün değildir. Zayıflar var olduğu sürece savaşın süreceğini ileri sürmüştür.²¹ O bu düşünceleriyle Spencer'ın felsefesini sürekli bir savaş teorisine dönüştürmüştür. Le Bon ise doğada anlaşılması güç sürekli bir değişimin olduğunu, bu karmaşıklığın bir tür doğal ayıklanmaya neden olduğunu ve devletin buna müdahale etmemesi gerektiğini ileri sürerek, çatışmayı doğal bir yasa olarak savunmuştur. Le Bon'a göre doğa aristokratiktir. Geçmişte vahşi bir biçimde devam eden bu çatışma, zaman ilerledikçe ticari ve endüstriyel rekabete dönüşmüştür.²²

J. Stuart Mill, aslında Ricardocu *laissez-faire* liberalizminin olumsuz sonuçlarının İngiltere'de yaşandığı koşullarda liberal düşünceyi yeniden yorumlayan bir isim olarak öne çıktı. Mill, liberalizmi daha bilimsel ve daha sosyal anlamda ele aldı. O da toplumsal bir bilimin olabileceği düşüncesini savunur. Comte'un fikirlerinden bu anlamda etkilenmiştir. Mill, bilginin deneyden çıkartılabileceğini savundu. Buna karşılık, her şeyin kendiliğinden dengeye ulaşacağı görüşünü sorguladı. Çıkar ve faydanın niteliksel olarak

20 Hillel Steiner, "Spencer", *Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi*, çev. B Peker-N. Kırac, Ümit, Ankara, 1995, s. 340-342.

21 Richard Weikart, "The Origins of Social Darwinism in Germany, 1859-1895", *Journal of the History of Ideas*, cilt 54, sayı 3, Temmuz 1993, s. 484-485.

22 Mike Hawkins, *Social Darwinism in European and American Thought (1860-1945)*, Cambridge University Press, New York, 1997, s. 186-187.

farklı biçimlerinin olabileceğini ve bunların tek bir bireysel yarar-toplumsal yarar denklemine indirgenemeyeceğini kabul etti. Sosyal refahı önemli bir değer olarak tanımladı. Kısmi devlet müdahalesine sıcak baktı. Kişisel özgürlüklere olduğu kadar basın ve ifade özgürlüklerinin gerekliliği üzerinde durdu. Bu yaklaşımın, yukarıda ele aldığımız düşüncelerden farklılığı ortadadır. *UİİM* yazarları, Mill'in bu yönüne kısmen değinirken, asıl onun parlamenter rejim konusunda takındığı ürkeklige, çoğunluk baskısının olumsuz sonuçları konusundaki görüşlerine ilgi göstermişlerdir. Mill'e göre çoğunluk azınlığa zulmedebilir. Dolayısıyla parlamentarizmin temsili hükümet sistemi azınlık grupların ve bireylerin özgürlüklerinin güvencesi olamaz.²³ Mill, genel oy hakkına karşı değildir. Döneminde işçilerin ve kadınların siyasal katılımını desteklemiştir. Ancak o, vasat görüşlerin toplumsal düzen içinde ağır basmasına sıcak bakmamaktadır. Nitelikli kişilerin toplumu ilerletecek görüşleri, vasat düşüncelere kurban edilmemelidir. Toplumun ilerlemesini sağlayan itişler daima büyük insanlardan gelir. Dolayısıyla parlamenter seçimler seçkin nitelikli insanların bu yeteneklerini harekete geçirme özgürlüklerini ellerinden almamalıdır.²⁴ Bu amaçla oransal temsili savundu. Teknokratların yasa yapmasına sıcak baktı, parlamentoların doğrudan yasa yapmak yerine temel ilkeleri belirlemekle yetinmeleri gerektiğinin altını çizdi ve bu yorumları İkinci Meşrutiyet'in seçkin liberal aydınlarına oldukça cazip geldi.

SİYASAL ARKA PLAN

UİİM'nin yayın hayatına başladığı dönem, Türk siyasi tarihinin önemli bir evresine denk gelmektedir. Bu dönem siyaset bilimi literatüründe La Palombara ve Weiner'in "meşrutiyet bunalımı"²⁵ kavramı ile açıklanabilecek özellikler göstermektedir. Bir ülkede yerleşik otorite ilişkilerinin çözülmeye başlaması ya da işlevselliğini yitirdiğinin anlaşılması durumunda, toplumda alternatif otorite arayışlarının, buna bağlı olarak siyasal örgütlenmelerin, yayınların çoğalması, siyasal mücadelenin merkezi bir önem kazanması olarak özetlenebilecek bu bunalım, İkinci Meşrutiyet sonrasında yaşanan siyasal ortamı oldukça iyi bir biçimde açıklamaktadır. 1908, Osmanlı devletinin yaşadığı önceki iktidar değişikliklerinden oldukça farklı nitelikler taşıyordu. Öncelikle değişiklik, saray veya yönetici seçkinler arasındaki mevcut iktidar içinde

²³ Gunnar Skirbekk ve Nils Gilje, *Felsefe Tarihi*, çev. E. Akbaş-Ş. Mutlu, Üniversite Kitabevi, İstanbul, s. 346.

²⁴ Gökberk, s. 478.

²⁵ Joseph La Palombara ve Myron Weiner, *Political Parties and Political Development*, Princeton University Press, Princeton, 1966, s. 16.

bir paylaşım sorununun uzantısı olarak şekillenmedi; birçok toplumsal grup iktidar değişimi sürecinde aktif rol oynadı. Bu duruma paralel olarak, İkinci Meşrutiyet hanedan içindeki bir değişikliği değil, mevcut otorite algılamasının da değiştirilmesini ifade etmekteydi. İkinci Meşrutiyet'in ilanı başlangıçta, 1876'ya dönüşü ifade etmenin ötesinde bir yenilik getirmemiş olsa da, o güne kadar görülmemiş ölçüde bir serbestlik ortamının yaşanmasına neden olmuştur. Çıkarılan çok sayıda dergi ve gazetenin yanı sıra, kurulan dernekler ve siyasal partiler kamuoyunun oluşumunda belirleyici rol oynamaya başlamıştır. Yapılan meclis seçimlerinde ortaya çıkan tablo bu durumun bir yansıması olmuş, İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarlarının yanı sıra, Ahrar Fırkası, azınlıklar, İttihat ve Terakki'nin uzlaşmak zorunda olduğu eşraf temsilcilerinin temsil edildiği parçalı bir parlamento yapısı ortaya çıkmıştır.²⁶ Meşrutiyet'ten sonra yaşananlar da bu siyasal farklılaşmayı artırıcı etkilerde bulundu. 31 Mart Vakası gerekçe gösterilerek Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, açık biçimde ülkede güç merkezinin hanedandan başka bir yere kayacağını göstermekteydi. Buna karşılık ortaya çıkan otorite boşluğunun kimin tarafından doldurulacağı belirsizdi. Jön Türklerin merkezîyetçi kanadını temsil eden ve ordu içinde güçlü desteğe sahip İttihat ve Terakki, liberal-ade mi merkezîyetçi Jön Türklerin toplandığı Prens Sabahattin Grubu (Ahrar Fırkası), İslâmcılar, değişik siyasal programları ile azınlık gruplar gibi birçok akım ve örgütlenme, kendi çözümünü yeni sürece hakim kılmak için bir siyasal mücadelenin içine girmiş bulunuyordu.

Bu arka plan ışığında kökeni Tanzimat'a kadar uzanan bir düşünce sisteminin Osmanlı aydınları içerisinde güç kazandığına dair birçok işaret bulunmaktadır. Bu düşünce sistemi, genel bir ifade olarak Batıcılık olarak isimlendirilmektedir. Devletin içine düştüğü sıkıntıların çözümünü kadim gelenekte değil, önce Batılı yöntemlerde, daha sonra Batı'yı merkeze alan Batılı düşünce akımlarının toplum, ekonomi ve siyaset algılaması içinde çözümlemeye çalışan bu görüşler, ilginç bir biçimde Abdülhamid dönemi kurumsal modernleşme çabaları içinde güç kazanmış, genç bir aydın kuşağının oluşması bu sayede mümkün olabilmiştir. Şerif Mardin, Abdülhamid dönemi reformlarının bilime dayalı bir modernleşmeyi öncelediğini, bunun da kendini en çok eğitim alanında gösterdiğini belirterek, bu reformların dil bilen eğitimli bir aydınlar kuşağının oluşmasına yardımcı olduğunun altını çizmektedir. Bu kuşak, Batı'yı, Batı'da gelişen pozitif bilimle ve yine Batılı olmakla güçlü

26 Nükhet Turgut, *Siyasal Muhalefet, Birey Toplum*, Ankara, 1984, s. 241-242.

olmayı bir tutma eğiliminde olmuştur. Avrupa’da üslenen Jön Türk muhalefeti içinde de bu düşünceler taraftar toplamaktaydı.²⁷ Abdülhamid dönemi kurumsal modernleşmesinin bu sonuçlarına karşılık ve bir ikilem olarak, aynı dönem, yüzyılın son çeyreğinde iktidarın devamının bu ideolojilerin ülkeye girmemesine bağlı olduğu düşüncesine dayanan siyasetin yürürlükte olduğu bir zaman dilimine denk gelmiştir. Bu siyasetin gözden kaçırdığı şey, bir tür bilim fetişizminin yaşandığı bu dönemde, yeni eğitim kurumlarının paralelinde Batı’daki ideolojik çözümleme ve görüşlerin Osmanlı devleti içinde de gelişme göstermesine katkı sağlamasıdır. Üstelik aynı dönemde pozitif bilim, baskıcı iktidarlara karşı Avrupa’da siyasal muhalefetin bir aracı olarak kullanılmaktaydı.²⁸ Bu yansımanın güzel bir örneği aşağıdaki satırlarda dile getirilmektedir:

... Kimya okuyoruz, hattâ hasis bir cismin diğer bir hasis cisimle ittihadından hararetler, kuvvetler, elektrikler husûle geldiğini görüyoruz. Bu iki madde-i hasise birleşince türlü havassı hâiz kıymetli bir cisme tebdil ediveriyor. Birleşelim, müthiş bir kuvvet meydana gelir. Sonra hücum edelim, istibdat kalesinin bize karşı kurulmuş olan bu burcunu biz elimizle yıkalım.²⁹

Kimya okuyoruz, hatta kıymetsiz bir cismin diğer bir kıymetsiz cisimle birleşmesinden sıcaklıklar, kuvvetler, elektrikler meydana geldiğini görüyoruz. Bu iki kıymetsiz madde birleşince birçok özelliklere sahip kıymetli bir cisme dönüşüyor. Birleşelim, müthiş bir kuvvet meydana gelir. Sonra hücum edelim, istibdat kalesinin bize karşı kurulmuş olan bu burcunu biz elimizle yıkalım.

Abdülhamid döneminde ortaya çıkan ikilem Meşrutiyet’le son bulmadı, Meşrutiyet bu ikilemi farklı bir boyuta taşıdı. Bir yanda yaşanan siyasal farklılaşma ve arayışlar, bunun doğurduğu ve farklı toplumsal kesimlerin talepleri ile şekillenen örgütlenmeler ve heterojen meclis yapısı, diğer yanda Meşrutiyet’i, seçkin-Batılı bir perspektif içinde yorumlamaya çalışan Osmanlı aydını, bu ikilemin başlıca aktörlerini oluşturdu. Şükrü Hanioglu’nun ifadesi ile Meşrutiyet’in getirdiği meclis yapısı, 1878-1908 sürecinde seçkin düşüncelere iyice yakınlaşmış bulunan Osmanlı aydınlarının beklentilerinin

²⁷ Şerif Mardin, “Batıcılık”, *Türk Modernleşmesi*, der. M. Türköne-T. Önder, İletişim, İstanbul, 1992, 2. baskı, s. 16-17.

²⁸ Atıla Doğan, *a.g.e.*, s. 25-26.

²⁹ Aktaran Şükrü Hanioglu, *Doktor Abdullah Cecdet ve Dönemi*, Üçdal Neşriyat, İstanbul, 1981, s. 12.

uzağındaydı. Onlar meclisi, toplumun bir temsil organı olarak değil, seçkin yönlendiriciliğinin bir aracı olarak görme eğilimi taşımaktaydılar.³⁰

UIİM bu siyasal arka planda yayın hayatına başladı. Dergi yazarlarının çoğu Jön Türk muhalefetine içinden gelen kişilerdi. Liberal fikirleri savunmaktaydılar, ancak Jön Türklerin liberal kanadı olan Prens Sabahattin grubu ile birlikte hareket etmediler. Hilmi Ziya Ülken bu tutumu *UIİM* çevresinin, Prens Sabahattin grubunun sosyal bilimi siyasete uyarılama isteğine karşı çıkmalarına bağlamaktadır.³¹ Oysa onlar siyasete kayıtsız kalmadılar. Merkezîyetçi İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne (İTC) yakın bir politika izlediler. Mehmed Cavid Bey, İTC Hükümetlerinde Maliye ve Bayındırlık Bakanlıkları görevlerinde bulundu. Rıza Tevfik, görüş ayrılığına düşene kadar, iyi bir İttihatçı olarak politikanın içinde yer aldı ve İTC'nin desteklediği listeden Edirne milletvekili olarak meclise girdi. Onları Prens Sabahattin'in ekibinden uzak tutan dinamiğin bu oluşumun ademi merkezîyetçi düşüncelerine ve Osmanlı toplum düzenini değiştirmeksizin veri kabul edip liberalizme buradan geçmek isteklerine karşı duydukları soğukluk olduğu söylenebilir. Görüleceği üzere, onların seçkin, bilim tarafından yönlendirilen toplum anlayışlarına en uygun yönetim, merkezîyetçi bir siyasal yapılanma koşullarının ülkede sağlanmasıydı. *UIİM* yazarlarını Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e geçişte farklı yönlerde savuran da bu yaklaşımları oldu. Bu geçiş sürecinde birçok izler bıraktılar, ancak bu izlerin hemen hiçbiri onlarla birlikte anılmadı. Bıraktıkları izlere rağmen siyasal kültür içindeki yerleri de hakkıyla belirlenemedi.

Elinizdeki çalışma, *UIİM*'nin siyasal kültürümüz üzerindeki etkilerinin belirlenmesine yönelik bir çabanın ürünüdür. Bu amaçla kitap iki bölüm olarak tasarlandı. Birinci Bölüm'de *UIİM*'ye hâkim olan toplum düşüncesi ve bu çerçevede dergi yazarlarınca ele alınan ortak kavramların üzerinde durulmaktadır. İkinci Bölüm'de ise, *UIİM* çevresinin siyaset ve devlete ilişkin düşünceleri, onların toplum görüşlerinin ışığında incelenmektedir.

30 Şükrü Hanoğlu, "Siyasal Temsil Olayının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yeri", *Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme*, der. E. Kalaycıoğlu-A. Y. Sarıbay, Alfa, İstanbul, 2000, s. 250.

31 Ülken, s. 159.